

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.735.024 Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, доктору
історичних наук, професору Виздрику Віталію
Степановичу
вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів-26, 79026

ВІДГУК

на дисертацію Стеціва Ярослава Васильовича на тему “Старшини-артилеристи українських армій періоду Української революції (1917-1921): просопографічний портрет”, подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Актуальність теми дисертації. Дослідження військових аспектів Української революції 1917-1921 рр. на даний час є особливо актуальним. Адже нині, як і століття тому, українській нації доводиться відстоювати свою державність із зброєю в руках. Тому набутий історичний досвід як ніколи вимагає особливої уваги оскільки становить не тільки науковий, а й практичний інтерес. Є очевидним, що в епіцентрі воєнних подій завжди перебуває людина-військовик, а коли йдеться про керування військами – офіцерський корпус. Поруч із належним матеріально-технічним забезпеченням його фахові і моральні якості завжди відігравали ключову роль у перебігу бойових дій.

Артилерія у період Першої світової війни була найпотужнішим родом військ й такою вона залишалась в роки Українських визвольних змагань 1917-1921. Офіцери-артилеристи належали до елітарного роду військ тогочасних українських армій позаяк їх фахова підготовка вимагала часу і зусиль. Відтак вони помітно вирізнялись на тлі інших. Нерідко завдяки їх умілим діям визначався результат битви. Незважаючи на те, що за роки незалежності українська історіографія збагатилась доволі великою кількістю публікацій з історії національних Збройних

Сил періоду Визвольних змагань 1917-1921 рр., у тому числі працями з військової біографістики, що становлять першорядний інтерес для дослідження задекларованої теми, усе ж відчуваються прогалини у публікаціях просопографічного характеру котрі б подавали узагальнюючий портрет українського офіцерства цього періоду в цілому, так і окремих його груп. Тому увага дослідника до створення узагальнюючого портрету українського офіцера-артилериста є цілком закономірною. Окрім того дослідження біографій офіцерів-артилеристів українських армій 1917-1921 рр. дає змогу простежити тяглість історичної традиції між ними та сучасним поколінням артилеристів, які беруть участь у відсічі російської агресії, а як відомо військові традиції відіграють дуже важливу роль у житті армії, особливо у підвищенні моральних і бойових якостей її особового складу. З огляду на це увага дослідника до створення узагальненого портрету офіцера-артилериста є цілком закономірною.

Зв'язок теми дисертації з державними програмами, науковими напрямами, планами Національної академії та кафедри. Тема дисертації відповідає плану наукової діяльності кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (в межах НДР за шифром «УНР» державний реєстраційний номер 0121U110539). Автору належить розділ «Аналіз стану висвітлення біографічних відомостей офіцерів армій УНР та ЗУНР»)

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів. Дисертаційна робота є результатом самостійного наукового пошуку здобувача. Автор опрацював, систематизував і узагальнив великий обсяг біографічного матеріалу, що стосується офіцерів-артилеристів Армії УНР. Відповідні результати подані в укладених ним таблицях, що містяться у додатках роботи й становлять особистий внесок здобувача у створенні просопографічного портрету офіцерів-артилеристів українських армій періоду Української революції 1917-1921 рр.

Якість одержаних результатів та повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях. Дисертаційна робота є завершеною та ґрунтовно розкриває проблему дослідження. Результати наукової роботи висвітлено у 17 публікаціях автора, з них 2 у фахових виданнях України категорії «А» що індексуються міжнародною науко-метричною базою Web of Science, 4 статті у виданнях, які включені до переліку наукових фахових видань України категорії «Б»; 11 публікацій апробаційного характеру, (різних наукових форумах). В опублікованих працях достатньо відображено проведене дослідження.

Наукова новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень. Проблема, що висвітлюється у дисертації Я. В. Стеціва має наукову новизну. До цього часу в українській історіографії немає комплексного її представлення. Наявні дослідження із цієї тематики є фрагментарними і стосуються окремих персоналій або ж мають довідковий характер. Дисертаційна робота Я. В. Стеціва являє собою самостійне дослідження із переконливими, достовірними, обґрунтованими результатами, які спираються на значний масив опрацьованих історіографічних праць та джерел. Велика частина архівних матеріалів введена дисертантом до наукового обігу вперше. Передусім це стосується біографічних даних офіцерів-артилеристів, їх просування по службі, участі в українському військовому будівництві, бойових діях, висвітлення їхнього соціального статусу у тогочасному українському суспільстві. Дисертант проаналізував зміни у становищі офіцерів-артилеристів українського походження на етапі служби в імперських арміях – російській та австро-угорській і в час перебування в українських військах 1917-1921 рр.

У процесі роботи над темою, дисертант опрацював широке коло джерельного матеріалу. У роботі використано матеріали восьми вітчизняних і двох зарубіжних архівів, а також відділи рукописів однієї вітчизняної і однієї зарубіжної бібліотеки. Серед них: ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДІА України, м. Львів, Державний архів Львівської області (ДАЛО), Галузевий державний архів СБУ у Києві, архіви

Управління СБУ у Львівській, Полтавській, Сумській, Тернопільській областях, Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України, Центральний військовий архів у Варшаві, Національний архів у Празі. Дисертант опрацював великий масив опублікованих джерел, мемуарної літератури і періодики. Отже, можна ствердити, що дисертаційна робота Я. В. Стеціва має достатню емпіричну базу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дослідженні. Дисертант обґрунтував актуальність теми, її наукову новизну, правильно визначив об'єкт і предмет свого дослідження, окреслив поставлені дослідницькі завдання. Хронологічні межі дисертаційної роботи визначені правильно.

Висновки дисертації (с.219-234) є переконливими і віддзеркалюють положення, що виносились на захист. У них підсумовано погляди автора, що стосуються колективного образу українського офіцера-артилериста періоду Української революції 1917-1921 рр.: формування, місця та ролі в армії, соціального статусу.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Структурна побудова дисертації відповідає поставленій меті та визначеним завданням. Вона сформована на основі проблемно-хронологічного методу. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, що містять чотирнадцять підрозділів, висновків, та додатків (списку використаних джерел та літератури (387 позиція), а також окремих архівних матеріалів котрі доповнюють і конкретизують основний текст дисертаційної роботи. Анотація українською та англійською мовами є рівнозначними за змістом, а перелік публікацій дисертанта за темою наукової роботи засвідчує її апробацію, як результат наукового пошуку.

У першому розділі *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»*, Я. В. Стеців проаналізував стан наукової розробки та джерельної

бази теми, окреслив методологічні основи дослідження. Дисертант опрацював історіографічний доробок попередників теми і у підсумку констатував, що історіографія проблеми перебуває в процесі подальшого формування, наукового пошуку погляду під іншим кутом та переоцінки дослідженого. Дисертант звернув увагу на характерні для історіографічної спадщини особливості, зокрема на різні ідеологічні підходи історичних шкіл: діаспорної, радянської, сучасної української, почасти польської та російської при висвітленні вказаної теми. У той же час видається спрощеним підхід автора коли при характеристиці історіографічної спадщини застосовується статичний метод у її оцінках.

Джерельна база дослідження (розд. 1.2). побудована за принципом фондоутворювачів. Дисертант проаналізував документи військових відомств УНР, Української Держави та ЗУНР, діловодну документацію окремих артилерійських підрозділів, матеріали з фондів особового походження. Усе це вказує на його обізнаність у питаннях пов'язаних із формуванням корпусу старшин-артилеристів українських армій 1917-1921 рр.: їхній кількісний склад, участь в українському військовому будівництві, процес національної ідентифікації на етапі створення українських військ, соціальний статус і матеріальне становище у відродженій Українській державі. Позитивно можна оцінити й те, що автор проаналізував і використав такі групи джерельного матеріалу як протокольна документація, ділове листування, різного роду записки, звіти, рапорти, періодичні видання, мемуари, без яких було б важко створити просопографічний портрет офіцера-артилериста досліджуваного періоду, що є одним із центральних елементів обраної проблеми.

Таким чином, дисертація виконана на основі багатого джерельного матеріалу велика частина якого досі не введена до наукового обігу.

Теоретико-методологічні засади на яких виконана дисертація містяться у підрозділі 1.3. Його зміст вказує на те, що дисертант добре орієнтується у теоретичних підходах проведеного дослідження, правильно обрав методологічний інструментарій для реалізації поставленої мети. У роботі використано окрім

загальноприйнятих для таких робіт принципів історизму, системності й критичного комплексного підходу в оцінках історіографії та джерел інші методи. Серед них – узагальнення, порівняння, просопографічний та біографічний методи. Варто наголосити, що характеризуючи їх теоретичну сторону, автор на прикладах ілюструє їхнє застосування у процесі розкриття конкретних аспектів висвітлення теми. Так просопографічний метод дав змогу прослідкувати важливі процеси у формуванні корпусу офіцерів-артилеристів, їхню специфіку з точки зору окремої соціальної і професійної групи військовиків, а біографічний дав змогу простежити життєву долю конкретної особи офіцера-гармаша як особистості, постаті своєї епохи (с.46-47). Загалом можна констатувати, що дисертаційна робота має необхідну для розкриття проблеми теоретико-методологічну базу.

Наступні три розділи дисертації присвячені висвітленню процесу формування українського корпусу офіцерів-артилеристів у період від Першої світової війни до завершення Української революції.

Другий розділ *«Старшини-артилеристи в складі російської та австро-угорської армій під час Першої світової війни і після падіння імперій.»* (с. 49 – 81) розкриває питання пов'язані із службою українських старшин-артилеристів в складі імперських армій – російської та австро-угорської, а також проводить порівняльний аналіз світоглядних настроїв у цей період. На основі конкретних фактів, узагальнених підрахунків, дисертант переконливо доводить, що українські офіцери-артилеристи були цінним бойовим елементом російської імперської армії. Це підтверджується представленими дослідником узагальнюючими кількісними даними про відзначення їх вищими державними нагородами (с. 56). Чимало генералів-артилеристів українського походження брали участь у плануванні та проведенні важливих наступальних операцій царської армії. Дисертант подає узагальнені кількісні дані українських офіцерів-артилеристів, які обіймали командні посади в російській армії (с.53-54). Тому цілком слушним є висновок автора про те, що набутий ними бойовий досвід у Першій світовій війні відіграв

важливу роль у подіях Української революції 1917-1921 рр. оскільки значна їх частина брала активну участь у боротьбі за українську державність (с.59). Аналогічний аналіз дисертант проводить й щодо тих офіцерів-українців, які служили в австро-угорській армії.

Імпонує, що дослідник зупинився на розгляді такого важливого питання як порівняння світоглядних настроїв українських старшин-артилеристів напередодні завершення Першої світової війни. Це має важливе значення оскільки державотворчі процеси, що охопили на той час Україну корінним чином залежали від консолідації тривалий час розділеної кордонами української нації. Армія мала відіграти у цьому ключову роль, згуртувати суспільство навколо української державницької ідеї. На основі конкретних прикладів дисертант розкриває роль офіцерів-артилеристів в українському військовому русі періоду Центральної ради, їх участь у процесах українізації колишньої царської армії і ставлення до розгортання українського військового будівництва на території Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. При цьому автор звертає увагу й на помилки допущені органами влади в галузі військової політики, які негативно впливали на військове будівництво в Україні, зокрема й у питаннях формування офіцерського корпусу.

У третьому розділі роботи *«Старшини-артилеристи в складі українських армій у період Української революції 1917-1921 років»* (с. 82 – 172) детально розглянуто участь офіцерів-артилеристів у формуванні українських армій цього періоду. Дисертант робить порівняльний аналіз як ці процеси відбувались після розвалу імперій, спочатку на Наддніпрянщині, а згодом на західноукраїнських землях. Попри масу відмінностей між ними дисертант констатує, що на початковому етапі військового будівництва спільним було те, що вирішальну роль у ньому відігравали не цивільні політики (особливо наддніпрянські), а офіцери. А матеріально-технічною основою для формування артилерійських підрозділів українських військ, кадрового командного складу послужили відповідні структури

колишніх імперських армій. Про роль офіцерів-артилеристів у їх перепідпорядкуванні українській владі, а відтак формуванні української артилерії дисертант наводить численні приклади. У цьому ж розділі дисертант розкриває особливості військово-організаційної діяльності офіцерів-артилеристів у процесах реорганізації артилерії в українському війську. Це ілюструється на прикладі діяльності відомих професіоналів артилерійської справи, зокрема генералів С. Дельвіга, В. Кирея, М. Юнаківа, полковника К. Смовського, сотника Р. Дашкевича та ін. Разом з тим дисертант звертає увагу й на заходи вжиті державним і політичним керівництвом УНР, гетьманом П. Скоропадським у підготовці власних кадрів офіцерів-артилеристів, на конкретних фатах висвітлює особливості формування артилерійських підрозділів в українській армії періоду Директорії УНР, та Галицької армії, вказує на позитивні і негативні процеси, що відбувались у військах, проблеми із якими стикались офіцери-артилеристи та шляхи їх вирішення. У розділі також розкрито службово-бойову діяльність старшин-артилеристів й участь у боях на фронтах російсько-української, та польсько-української воєн у період 1917-1920 рр. Дисертант звертає увагу на їхню участь у окремих боях, зміну тактики у застосуванні артилерії, що диктувалося новими маневреними умовами ведення бойових дій на російсько-українському фронті, котрі раніше не практикувались. Тобто старшини- артилеристи зробили певний внесок у розвиток військового мистецтва.

Автор розкриває й такий поки-що малодосліджений аспект проблеми як матеріальне забезпечення і організацію побуту офіцерів. Він простежує зміни у грошовому забезпеченні. Це розглянуто на конкретних прикладах офіцерів окремих армійських частин. Дисертант дійшов висновку, що грошове забезпечення артилеристів було дещо нижчим порівняно із стрілецькими частинами через меншу чисельність особового складу гарматної бригади. Попри заходи уряду усе ж спостерігався брак фінансування й матеріального забезпечення офіцерів як Дієвої армії УНР, так і ГА особливо коли йдеться про однострої та речі побутового

вжитку, харчування. У зв'язку з тим офіцери-артилеристи мусили покладатись на власні сили, щоб роздобути їх для себе і підлеглих їм частин. Попри те, автор робить висновок, що на тлі загальної матеріальної ситуації в державі уряду вдавалося забезпечувати життєвий рівень офіцерів на достатньому рівні (с.163). Очевидно, це не стосується періоду інтернування українських військ у Польщі в 1921 р.

У цьому ж (третьому розділі роботи) висвітлюється питання забезпечення артилеристів зброєю у тому числі особистою. Дисертант подає характеристику артилерійського озброєння, його кількість, що перебувала у армійських артилерійських частинах, з'ясовує проблеми які виникали із його постачанням. Він слушно наголошує, що позитивним аспектом формування артилерійських підрозділів у період 1919 р. було те, що завдяки співпраці наддніпрянського та галицького урядів відбулася уніфікація артилерії, яка позитивно вплинула на її боєздатність та підвищила ефективність використання.

Останній (четвертий) розділ *«Порівняльний аналіз та просопографічний портрет старшин-артилеристів українських армій періоду Української революції 1917-1921 років»* (с.173 – 218) стосується найменш відомого аспекту теми дослідження. Дисертант на належному науковому рівні розкрив такі аспекти проблеми як соціальне походження офіцерів-артилеристів українських армій, їх освітній рівень, подальший життєвий шлях. Ґрунтуючись на проведеній вибірці на 243 особи генеральної і полкової старшини артилерії в українських арміях періоду УНР та гетьманату генеральна старшина налічувала 60 осіб серед якої трохи більше половини становили вихідці із дворян, понад чверть із міщан, решту майже в однаковій пропорції із селян та військових (с.176). Отже, дисертант довів, що за соціальним походженням корпус артилерійських офіцерів був неоднорідним й не репрезентував суспільної верхівки щодо свого соціального складу. Також він проаналізував базову освіту офіцерів-артилеристів українських армій періоду Національної революції й звернув увагу на те, що в ГА вона здебільшого мала

цивільний характер. Узагальнюючий матеріал, який стосується просопографічного портрету офіцерів-артилеристів та критеріїв за якими він формувався автор проілюстрував у відповідних додатках роботи, які також належить позитивно оцінити (Додатки «А»; «Б»; «В»).

Варто відзначити, що дисертація містить велику кількість цікавих і пізнавальних додатків, що доповнюють тему та краще розкривають її (с.271-604).

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.
Відзначаючи у цілому позитивне враження від дисертації Я. В. Стеціва хотілося б у порядку дискусії висловити окремі зауваження та побажання:

1. Історіографічний розділ роботи бажано було б висвітлювати не у статичному вигляді, тобто зводити її аналіз фактично до анотацій окремих праць, а проілюструвати динаміку і тенденції у її розвитку. Це стосується усіх чотирьох її груп, які виділяє дисертант. Адже упродовж кількох десятків років змінювалась оцінки, її методологічні підходи, фактографічне навантаження.
2. Дисертанту потрібно було звернути більшу увагу на коректну рубрикацію списку використаних джерел. Так до історіографічних праць він зараховує публікації мемуарного характеру. Це стосується спогадів Н. Авраменка (у списку літератури № 139), М. Галагана (у списку №143), П. Скоропадського (№ 290), спогади про український рух у ХІІ російській армії (№297). Натомість у списку опублікованих джерел (мемуарів) опинилася стаття В. Голубка «Український офіцерський корпус у Визвольних змаганнях (1917-1920 рр.» (у списку (№78). На с. 43 тексту роботи автор помилково приписує М.Грушевському та В.Винниченкові «історично-мемуарні праці «Думки Грушевського про потребу української армії». Це робота М.Андрусика. Натомість свої думки щодо української армії М.Грушевський виклав у серії статей з лютого-березня 1918 р. під назвою «Гадки і мрії» у підрозділі «Армія» (видання:

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? Київ, 1991. С.173-175).

3. До рубрики монографії потрапили окремі архівні справи з Центрального військового архіву у Варшаві (№№: 350, 355, 361, 364, 365, 367). Натомість автор оминув увагою монографію О.Стецишина «Ландскнехти Галицької армії», де поміщено велику кількість біографічних даних про офіцерів-неукраїнців, які служили в ГА, а також дисертацію Т. Лякович «Діяльність державних органів із матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.)», у якій значна увага надається питанням, які безпосередньо стосуються теми рецензованої дисертації.
4. Джерельна база дисертації посилилася б коли б автор використав 22-х томне видання Й. Гессена «Архив русской революции». (Берлін, 1922 р.). Прочитання матеріалів, поміщених у ньому попри свою шовіністичну налаштованість усе ж дає можливість поглянути на українське державотворення, у тому числі на його військові аспекти з боку ворога, котрий дуже пильно і прискіпливо, і переважно гіперболізовано, ставився до найменших прорахунків українського керівництва, що стосувалися національного військового будівництва, яких воно, на жаль, не помічало, чи не хотіло помічати. Останнє залишається вельми актуальним і для сьогодення, коли Російська Федерація намагається повернути колесо історії до подій столітньої давнини і діяти за звичним для неї сценарієм. У матеріалах «Архіву» чимало оцінок українського офіцерського корпусу. Також вартувало б використати збірник документів підготований В. Моринцем «Армія за дротами» (Камянець-Подільський 2018), у якому поміщені мемуари і архівні матеріали, що ілюструють становище офіцерів УНР на завершальному етапі війни проти Росії і початковому етапі перебування у таборах інтернованих.

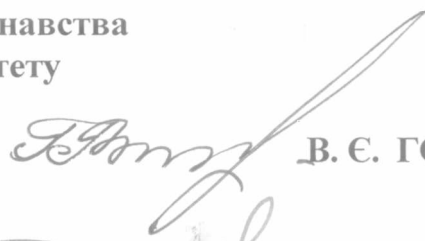
5. У тексті дисертації мабуть недоречно використовувати стосовно генералів, які служили в російській армії прикметник «українські», особливо коли йдеться про період до 1917 р. Так генерал Д. Щербачов, який командував Румунським фронтом, а в листопаді 1917 р. був призначений урядом УНР командувачем Українського фронту зробив це лише через те, що вважав Центральну Раду «меншим злом» від більшовиків і зовсім не ідентифікував себе з українською державністю. Таким же був начальник Генштабу полковник О.Сливинський, який одним із перших підтримав федеративну грамоту гетьмана П.Скоропадського та ін. Тому вважаємо відповіднішим вживати у цьому випадку формулювання «генерали-українського походження», що акцентує на їхній територіальній приналежності, а не самоідентифікації щодо української державності.
6. Не зовсім зрозумілим є сюжет щодо матеріального і харчового забезпечення офіцерів-артилеристів. Із тексту (с. 229) складається враження, що дисертант виділяє їх в особливу групу, яка мала специфіку щодо забезпечення. Хоча насправді офіцери-артилеристи отримували грошове і харчове забезпечення на основі встановлених для усіх норм.

Проте висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Дисертація Стеціва Ярослава Васильовича на тему «Старшини-артилеристи українських армій періоду Української революції (1917-1921): просопографічний портрет», є завершеною кваліфікаційною роботою із дотриманням засад академічної доброчесності, відповідає спеціальності 032 «Історія та археологія» та вимогам порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у закладах вищої освіти, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами від 21 березня 2022 р. № 341), п. 6 та 7 Порядку присудження

ступеня доктора філософії та скасування рішення разової вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., а тому Стеців Ярослав Васильович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент
завідувач кафедри історичного краєзнавства
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
доктор історичних наук, професор

В. Є. ГОЛУБКО

Підпис В. Є. Голубка підтверджую
Вчений секретар

доц. О. ГРАБОВЕЦЬКА